

BALABAN HAN

es-Sultânü'l-a'zam
Gyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn
Uluğ Han Ebü'l-Muzaffer Balaban
(ö. 686/1287)

Delhi Türk sultanlarından
(1266-1287).

Kıpçak kabilelerinden Alp-eri'ye mensuptur. Babası bu kabilenin 10.000 çadır halkından oluşan büyük bir bölümünün hanı idi. Gençliğinde küçük kardeşiyle birlikte Moğollar'a esir düşen Balaban önce Bağdat'a, daha sonra da Gucerât'a götürüldü; burada Hoca Cemâleddin Basrî tarafından satın alındı. Belli bir eğitimden geçirildikten sonra 1233'te Delhi'ye götürülerek Sultan İltutmış'a satıldı ve sarayda yetiştirildi. Önce kırk büyük âzatlı Memlûk emirinden biri olan Balaban, İltutmış'ın kızı Raziyye Begüm zamanında (1236-1239) emîr-i şikâr, Behram Şah döneminde (1239-1241) mîrâhur oldu; Alâeddin Mesud zamanında da (1241-1246) emîr-i hâcibliğe yükseltildi. Kumandası altındaki kuvvetli ordusu ile Sind'i istilâ eden Moğollar'ı bozguna uğrattı (1245). Daha sonra Nâsırüddin Mahmûd tarafından vezir tayin edildi (1246) ve yirmi yıl bu görevde kaldı. Halk ve ordu nezdinde büyük bir nüfuz kazandığı gibi 1249'da Uluğ Han unvanıyla Nâsırüddin Mahmûd b. İltutmış'ın nâibliğine getirildi. Hint racalarını ve özellikle raca Çehâr Devâ'nın kuvvetli ordusunu yenerek 1252 Mayıs'ında Delhi'ye girdi. Kazandığı büyük nüfuzdan dolayı kısıncı Balaban 1253 Mart'ında gözden düşerek iktâ'larında oturmaya mecbur edildi. Ancak onun uzaklaştırılması ile devlet idaresinde ortaya çıkan boşluk üzerine, Türk emirler tarafından hükümdar da ikna edilerek yeniden iş başına getirilmesine karar verildi. Rakibi Hint dönmesi Reyhân'ın azlinden sonra 1 Şubat 1254'te Delhi'ye geldi.

Balaban, yirmi yıllık kudretli idaresi sayesinde Nâsırüddin Mahmûd devrinde iç tehlikeleri önlediği gibi Moğol istilâlarına karşı da başarıyla mücadele etti. Bu başarılı yönetimi sayesinde Nâsırüddin'in ölümü üzerine Gyâseddin lakabı ile kolayca tahta geçti (664/1266). Hükümdar olur olmaz ordusu yeni baştan düzenledi ve Delhi civarını haraca kesen haydutları ortadan kaldırarak askerî ve ticarî yolların emniyetini sağladı. Tamamen bozulmuş olan iktâ müessesesini düzeltip sahiplerini üçe ayırdı.

Fakat iktâlarını ellerinden almak istediği yaşlı askerlerin kendisine müracaatı üzerine onların isteklerini kabul ederek kararını uygulamaktan vazgeçti. Ancak bu tutumu bile emekli askerlerin nüfuzlarını kırmaya kâfi geldi.

Balaban Moğol tehlikesine karşı hiçbir zaman tedbiri elden bırakmadı. Bir ara Bengal Valisi Tuğrul Han kendisine karşı isyan ettiyse de uzun mücadelelerden sonra Tuğrul Han'ı yakalayıp öldürterek Bengal'in idaresini küçük oğlu Buğra Han'a bıraktı. 1285'te Pencap'a giren Moğol orduları ile savaşırken şehid olan büyük oğlu Muhammed'in yerine küçük oğlunu getirdi. Ancak onun eğlence düşkünü olması ve kısa bir süre sonra görevini bırakıp av bahanesiyle Lahnauti'ye dönmesi üzerine bu görevi şehid oğlundan olan torunu Keyhusrev'e verdi. Kısa bir süre sonra da vefat etti.

Devleti kırk yıl süreyle idare etmiş olan Balaban tecrübeli bir devlet adamı, iyi bir diplomat, cesur bir komandan ve samimi bir müslümandı. Her zaman için kayınpederi İltutmış'ın geleneğine sadık kalmış, imparatorluğu elinde tutabilmek için iyi bir haber alma teşkilâtı (berîd) kurmuştur. Ayrıca Hindistan'da İslâm nüfuz ve hâkimiyetinin genişleyip kuvvetlenmesine zemin hazırlamıştır. Halkına karşı daima âdil davranmış, âlim ve sanatkârları korumuş, Hindûlar'a hiçbir zaman güvenmemiştir. Hüsrev-i Dihlevî ile Hasan-ı Dihlevî, devrinin önde gelen büyük şairleri arasında sayılabilir. Hükümdarlığı döneminde büyük fetihler görülmemekle birlikte Moğol istilâsına başarı ile karşı koyması, İltutmış'tan sonra çökmeye yüz tutmuş olan devleti yeniden kuvvetlendirip sonradan Hindistan'da İslâm'ın iyice nüfuz kazanmasına yol açan fütuhata zemin hazırlaması bakımından Ortaçağ Türk tarihinin büyük hükümdarları arasında yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî* (nşr. Nassau Lees), Kalküta 1864, s. 278-281, 406; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, Kalküta 1860-66; Abdülkâdir el-Bedâünî, *Muntakhabu't-Ta-wârih* (trc. G. Ranking v.dğr.), Delhi 1986, I, 183-220; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâ-tür*, I, 147-148; H. Nelson Wrigh, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, New Delhi 1974, s. 58-59, 80-81; Khaliq Ahmad Nizami, *Aspects of Religion and Some Politics in India During the Thirteenth Century*, Delhi 1974, s. 81-84, 91, 93, 100-112, 116, 118-120, 130-131, ayrıca bk. İndeks; a.m.f., "The Early Turkish Sultans of Delhi", *CHIn*, V, 273-310, ayrıca bk. İndeks; *History of India*, III, 80-92; V, 110-140; M. Fuad Köprülü, "Balaban", *IA*, II, 263-268; Abdus Subhan, "Balaban", *EI² Suppl.* (İng.), s. 124.

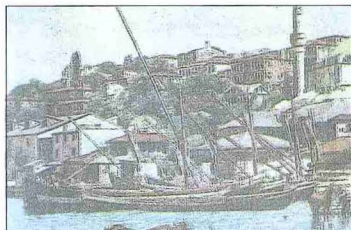
ORHAN F. KÖPRÜLÜ

BALABAN İSKELESİ

Asya ile Avrupa'yı birbirine
bağlayan eski ticaret yolunun
Üsküdar'daki iskelesi.

Üsküdar'da bugünkü araba vapuru iskelesinin olduğu yerden başlayarak Şemsi Paşa tarafına doğru uzanmakta idi. Ancak Üsküdar'da 1960 öncesi yapılan imar çalışmaları sırasında tamamen ortadan kaldırılmış ve günümüzde hiçbir izi kalmamıştır. Bir iskele olduğu kadar çevresinde yerleşmiş bulunan çay bahçeleri, hanlar ve kayıkhanelerle de tanınmıştı. Yeniçeriler zamanında tam bir eşkiya yatağı haline gelen Balaban İskelesi 1808'de Alemdar Mustafa Paşa tarafından kısa bir süre için de olsa düzene konmuştu. II. Mahmud ise Alemdar Mustafa Paşa'dan daha sert davranarak iskele çevresini eşkiyalardan temizlemeye çalışmıştır. Balaban İskelesi Avrupa yakasından gelen malların boşaltıldığı en uygun iskele idi. Malların Anadolu içlerine ve daha ileri bölgelere dağıtımı buradan yapılırdı. Bu sebeple iskele şehrin çok canlı bir ticaret merkezi idi.

XX. yüzyılın ilk yarısında Balaban İskelesi ve İskelenin Th. von Eckenbrecher tarafından çizilen gravürü (Semavi Eyice arşivi)

BİBLİYOGRAFYA :

R. Ekrem Koçu, "Balaban İskelesi, Balaban İskelesi Hanları, Bekâr Odaları, Kahvehaneleri, Kayıkhaneleri", *İstA*, IV, 1949-1955; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, II, 471.

ÖZKAN ERTUĞRUL

BALASAGUN

Sovyetler Birliği'nin
Kırgız Cumhuriyeti'nde
Çu nehri havzasında bulunan
eski bir şehir.

Kaynağını Tanrı dağlarından alarak çölde kaybolan Çu (Chuis) nehrinin etrafı çok eski zamanlardan beri özellikle Türkler'in oturduğu bir havzadır. Birçok köy, kasaba, şehir bu nehrin civarında kurulmuştur ve Balasagun da bunlardan biridir. Ancak yeri tam olarak tesbit edilememekte, bugünkü Ak-Peşin harabelerinin bulunduğu yerde kurulmuş olduğu kabul edilmektedir. İslâmiyet'in Orta Asya'ya girişi sırasında gelişen olaylar dolayısıyla İslâm kaynaklarında adı Balâsagün, Balâsâkûn veya Velâsâğun şekillerinde sık sık zikredilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre Balasagun Kuz-Balık, Kuz-Uluş veya Kuz-Ordu (kuzey şehir) adlarıyla da biliniyordu. Öte yandan bu ismin Çin kaynaklarında Husze-wolu-do şeklinde Çince'ye tercüme edilerek yazıldığı görülmektedir.

İbn Hurdâzbih, Makdisî, Gerdizî ve Yâkût el-Hamevî gibi müellifler Balasagun'u Türkler'in başşehri, büyük şehir ve bir kültür merkezi olarak tasvir etmektedirler.

Balasagun'un Çu yakınında ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Kâşgarlı Mahmud, Türk başbuğu Şu'nun Altın Tağ'dan geri dönüp Çu nehrinin kenarına geldiğinde Balasagun'un yanına Şu adında bir kale inşa ettirdiğine dair rivayeti nakleder. Ayrıca Zülkarneyn'in Semerkant'ı geçip Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türkler'in kuvvetli ve büyük bir ordusu bulunan Şu adında genç bir hâkanları olduğunu ve bu hâkanın Balasagun yakınında Şu Kalesi'ni yaptırdığını söyler. Ata Melik Cüveynî ise Balasagun'un kuruluşunu daha sonraki bir tarihte göstermekte. Uygurlar zamanında Böğü Kağan tarafından inşa edildiğini kaydetmektedir.

Balasagun bölgesi VII. yüzyılda Batı Göktürk Hükümdarı Tung Yabgu'nun idaresinde bulunuyordu. Çinliler batı yayılışı sırasında 658'de, kaynaklarında Şu, Sui-ye Çing yani "Şu Kalesi" diye zikrettikleri Balasagun'u ele geçirdiler. Tür-

gişler'in güçlenmesi ve yayılması sırasında onların başşehri olan Balasagun 766'da Karluklar tarafından zaptedildi. Daha sonra ise Karahanlılar Mâverâünnehir'e indiler; Bilge Kül Kadir, Kara Han unvanı ile Balasagun'da oturdu. Beyhâkî'nin yazdığına göre İlig Buğra'nın oğlu Hârun Buğra Han ve Togan Han Balasagun'u başşehir yaptılar ve ülkeyi buradan yönettiler. Karahanlılar Balasagun'a İslâmî veche kazandırdıkları gibi burada para da bastırdılar. Bu arada sosyal ve ekonomik refah yabancıları şehre çekti. Mâverâünnehir'den gelen Soğdca Balasagun'da yerleştiler; kıyafetlerini Türkler'inkine benzeterek dinî ve ticarî yaşayışlarını devam ettirdiler. Bu dönemde Türkçe'ye birçok Soğdca (Eski Orta Farsça) kelime girmiştir. Karahanlı kültür ve sanatı özellikle Balasagun'da gelişti; Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf Has Hâcib Balasagun'da doğmuştur. İslâm hukukçularından Muhammed el-Balasagunî et-Türkî ile Cemâl-i Karşî gibi şahsiyetler de Balasagunlu'durlar. XI. yüzyılda Karahanlılar Büyük Selçuklular'ın yönetimine girince şehir önemini kaybetmeye başladı. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Yenisey taraflarında oturan Karahıtaylar, Çu havzasına kadar olan geniş toprakları istilâ ettiler. Bu sırada Gur Han Balasagun'u ele geçirdi (1130) ve orayı merkez yaptı. Mâverâünnehir'in hâkimi olan Hârizmşah Sultanı Muhammed (1200-1220), Karahıtaylar'a karşı harekete geçerek Gur Han'ı Talas yakınındaki İlämiş'ta mağlûp etti. Karahıtaylar çaresiz kalınca Balasagun'a döndüler, fakat başşehir ahalisi Gur Han'a cephe alıp kale kapılarını kapattı. Bunun üzerine Karahıtay kuvvetleri Ağustos-Eylül 1210'da şehri kuşattılar ve kısa sürede içeri girdiler. Hükümdarın verdiği emirle şehir üç gün yağma edildi ve katliama mâruz bırakıldı; 47.000 kişi öldürüldü, sağ kalabilenler de şehri terkettiler.

Balasagun halkının Moğollar'la münasebetleri daima iyi olmuştur. Cengiz hânedanı ile akrabalık kurulmuş (1218), Almaliğ Meliki Buzar Han burayı da birlikte yönetmiştir. Moğollar batıya giderken Cengiz'in kumandanı Cebe Balasagun'u kolayca zaptetmiş, böylece burası Mâverâünnehir ve Afganistan, hatta Horasan şehirlerine göre daha şanslı olmuştur. Balasagun'a Gu-Balık diyen Moğollar, yönetimin Karahanlı ailesine mensup biri tarafından devam ettirilmesine izin verdiler. Efrâsiyâb neslinden Buzar Han'ın torunu Dânişmend Tigin, 1259'da Balasagun'un yöneticisi olarak görünmektedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Cengiz

soyundan gelen hükümdarlar arasındaki mücadeleler sırasında şehir birkaç kere yakılıp yıkıldı. Balasagun XIV. yüzyılda eski önemini kaybetmeye başladı. Şehrin etrafında bazı kasabalar kuruldu ise de uzun ömürlü olamadılar; Moğol göçebeleri Çu boyunda ve yine Balasagun'da yaşayışlarını devam ettirdiler.

XIX. yüzyılda Rus tarihçisi Barthold ve 1950'li yıllarda da L. P. Kizlasov, P. N. Kojemyako, A. M. Şerbak ve L. P. Zeyablin Ak-Peşin ile çevresinde arkeolojik araştırmalarda bulundular. Yapılan kazılarda etrafı çift surla çevrilmiş olan şehrin harabeleri ortaya çıkarılmış ve bölgenin bilinmeyen zengin kültürü aydınlığa kavuşturulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Makdisî, *Ahşenü't-tekâstn*, s. 275; *Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 33, 62, 124, 127, 471, 475, 498; II, 49; III, 145, 413, 441; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1974, s. 2; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, II, 87-88; Haydar Mirza, *The Târîkh-i Rashidî* (trc. E. D. Ross), Delhi 1986, s. 58, 94, 287, 289, 361-364; E. Chavannes, *Documents sur les Turcs Occidentaux*, Petersburg 1900, s. 10, 28; Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkiili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1942-47, s. 5, 96, 100, 110, 317, 534; a.mlf., "Balasagun", *İA*, II, 269-272; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 52-53, 89, 95, 185, 192, 226; M. Şerbak, *Moneti iz raspokop grodişca Ak Beşim V. 1953-1954 gg: Uçenye Rapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nouk SSR*, Moskav 1958, XVI; W. Barthold, *Socineniia*, Moskav 1963, II/1, s. 39-40, 42-46, 49-52, 54, 56, 125, 132, 133-136, 141, 263, 454, 502, 549, 551; a.mlf., *Türkistân* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Küveyt 1401/1981, s. 375, 377, 392, 426, 437, 459, 476, 516, 522; a.mlf.—J. A. Boyle, "Balâsâğhün", *EP* (İng.), I, 987; E. Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, London 1967, I, 18, 226-228, 257; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 16, 17, 38, 40, 42, 47, 48, 49, 51, 55, 60, 61, 63, 126, 141-143, 270; Bahâeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 171, 263, 315, 322, 325-326, 328, 330; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 26, 27, 28, 138, 196; "Ak-Beshim", *GSE*, I, 179-180; C. E. Bosworth, "Balâsâğün", *Elr.*, III, 582-583.

ENVER KONUKÇU

BALAT

Antik Milet şehrinin
harabeleri üzerinde kurulan
Ortaçağ'ların önemli ticaret limanı
ve şehri.

Balat Latince veya Grekçe *palatium*-dan türemiş bir kelime olup "düzlük, taş döşeli zemin, taş yol, kaldırım, kaldırım taşı" anlamında Arapça'ya da geç-